

Latvijas Valsts arhīva un latviešu diasporas sadarbības praktiskie rezultāti

Māris Brancis

Latvijas Valsts arhīva

1992.gada vasarā Latvijas Valsts arhīvs saņēma pirmo arhīvu no trimdas – žurnālista un vēsturnieka Viļa Skultāna personīgo arhīvu. Ilgus gadus V. Skultāns bija strādājis Minhenes „Amerikas Balss”, vēlāk arī „Radio Liberty” redakcijā. Blakus tam viņu interesēja Latvijas ārpolitika un Latvijas valstiskās neatkarības zaudēšana 1940.gadā. Šai nolūkā viņš apbraukāja turpat vai visas pasaules arhīvus un kopēja visu, kas attiecas uz šo jautājumu. Savāktos materiālus apkopoja disertācijā „Latvijas pēdējie 15 mēneši”. Disertāciju V. Skultāns nespēja uzrakstīt, taču mums tagad ir ļoti liels materiālu klāsts par šo tēmu, tāpat plaša sarakste ar ievērojamākiem latviešu trimdas sabiedriskajiem darbiniekiem un vēsturniekiem, kuri lielu daļu sava mūža veltījuši Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanā. Rezultātā mēs ieguvām ļoti vērtīgu un daudzpusīgu materiālu, kāds padomju laikā Latvijā nebija pieejams – 649 lietas.

Šī arhīva kolekcija bija par ierosinājumu nopietni nodarboties ar latviešu trimdas arhīvu vākšanu. Sākām ar visvienkāršāko – ar rakstiem ārzemju latviešu presē. Meklējām jebkuru iespēju nonākt personīgos kontaktos ar tautiešiem svešumā. Uz rakstiem atsaucās neliels skaits trimdinieku no Vācijas, ASV, Kanādas, vēlāk no Austrālijas un Zviedrijas, taču ar to pietika, lai palēnām sāktu pietuvināties trimdas latviešiem.

Tagad jau pagājuši vairāk kā 13 gadi, kopš nodarbojamies ar latviešu trimdas materiālu vākšanu. Pa šo laiku spēcīgi izmainījies situācija kā Latvijā, tā latviešu diasporā. Šajā laikā diezgan daudz trimdas organizāciju un biedrību vai nu beigušas savu darbību, vai arī to darbība nav vairs intensīva. Protams, katrā valstī vai kontinentā situācija ir atšķirīga. Īpaši latviešu biedrību darbības lejupslīde novērojama Eiropā, vēl pietiekoši aktīvi ir Austrālijas latvieši, lai gan arī tur, tāpat kā citur, latviešu aktīvākā sabiedrība noveco. Jaunāko paaudžu līdzdalība latviešu biedrībās krītas.

Runājot par trimdu, vispirms ir svarīgi apzināties, cik pilnīga dokumentācija ir saglabājusies par trimdas pirmo posmu, par 40.gadu otro pusī – 50.gadu pašu sākumu, tas ir, par latviešiem Vācijas bēgļu nometnēs līdz izceļošanai.

Jāsaka, ka bēgļu nometņu laikā daudzajās nometnes ļoti rūpīgi dokumentēja savu dzīvi. 1948.gadā šie materiāli tika savākti vienuviet, kā rezultātā veidojās „Bēgļu dzīves arhīvs”. Tajā apkopotas ziņas kā par latviešu centrālajām pārvaldes institūcijām trijās rietumu zonās, tā par katru nometni un tās dzīvi. Pats svarīgākais materiāls tika nodots Huvera institūta arhīvam ASV. Pārējā daļa tika sadalīta – noteikts dokumentu daudzums palika Vācijā, cits aizvests uz Angliju un citām vietām.

Patlaban Huvera institūta daļa ir mikrofilmēta un mikrofilmas glabājas mūsu arhīvā. „Bēgļu dzīves arhīva” Vācijas daļa nonākusi Latvijas Valsts arhīvā un patlaban tiek beigta kārtot.

Daļa materiāla par Vācijas bēgļu dzīves laiku palika privātās rokās. Piemēram, vienas - Eslingenas – nometnes vecākā arhīvs būtiski papildina šīs nometņu laika dokumentāciju. Par šo laiku atrodami arī citos privātajos fondos. Piemēram, vēsturnieka Ādolfā Šildes materiāli atsedz bēgļu stāvokli, kāds tas atspoguļojas Sarkanā Krusta materiālos.

1948.- 1949.gadā sākās izceļošana uz Angliju, ASV, Kanādu un Austrāliju. Mācītājs Jānis Laupmanis bija viens no tiem latviešiem, kurš pārcēlās uz ASV 40.gadu sākumā un kurš ļoti

enerģiski rūpējās par tautiešu ieceļošanu vienā no Amerikas pilsētām Kalamazū. Interesanti ir tas, ka turp pārcēlās viss koris „Dziesmu vairogs”. Mācītāja J. Laupmaņa sarakste ar tautiešiem tagad ļoti precīzi atspoguļo šo pārcelšanās procesu. Pagaidām citu piemēru šāda patriotiskais rīcībai līdz Latvijas Valsts arhīvam nav, lai gan tas nebija vienīgais gadījums.

Līdz ko latvieši izceļoja jaunajās mītnes zemēs, viņi tūlīt dibināja latviešu biedrības, latviešu draudzes, skolas, citas organizācijas. Ar laiku tās apvienojās centrālā biedrībā, kas koordinēja kopējai darbam visu latviešu atsevišķu biedrību darbību. Savukārt 1956.gadā dažādu valstu centrālās latviešu organizācijas nodibināju vienu centru – Pasaules brīvo latviešu apvienību (PBLA – World Federation of Free Latvians), kas mērķtiecīgi virza visu latviešu organizāciju darbu izglītībā, kultūra, vienotam darbam Latvijas neatkarības atgūšanā.

Jāatzīst, ka centrālo organizāciju arhīvi nonākuši tikai daļēji Latvijas Valsts arhīvā.

Piemēram, Amerika Latviešu apvienība (ALA) ir jumta organizācija visām latviešu biedrībām ASV. Tās materiāli – kongresa kārtības rullis, kongresu materiāli, valdes sēžu protokoli, sarakste – jau glabājas pie mums. Diemžēl šie dokumenti ir visai nepilnīgi, trūkst atsevišķu kongresu protokoli, arī valdes sēžu pieraksti ir visai nepilnīgi. Vecāku gadagājuma dokumenti ALAī nav nepieciešama, taču, spriežot pēc sarunām ar ALAs darbiniekiem, varbūt tie arī nav saglabājušies.

Tikpat nepilnīga ir dokumentācija par ALAs atsevišķu nozaru – Kultūras fonda, Izglītības nozares, Latviešu institūta un citu - plašajām aktivitātēm, par ALAs ļoti izvērsto politisko, izglītības un kultūras darbību. Nav pilnīgu ALAs darbības plānu, budžeta projektu, finanšu pārskatu un tā tālāk.

Jāatzīst gan, ka līdzīga situācija ir arīdzan ar visu latviešu „cepures” organizāciju PBLA dokumentiem, kuri tāpat ir nonākuši Latvijas Valsts arhīvā. Te gan jāpiebilst, ka PBLA ir pilnībā nodevis mūsu pārziņā PBLA Informācijas biroja un Sabiedrisko Zinātņu institūta materiālus. PBLA arhīvu būtiski papildina bijušo PBLA valdes priekšsēžu Ilgvara Spilnera un Kārļa Ķuzuļa personīgais materiālu klāsts.

Šeit piebilstams, ka PBLA Informācijas biroja materiālos atradīsim ļoti precīzu trimdinieku darbību, vācot informāciju par stāvokli okupētajā Latvijā un Baltijā, par politiskajām aktivitātēm, piemēram, par Baltijas Brīvības un miera kuģi, Kopenhāgenas tribunālu, par baltiešu politiskām aktivitātēm Eiropas drošības un sadarbības konferenču laikā Madridē, Vīnē un citur.

Savukārt PBLA valdes priekšsēžu personīgajos arhīvos – piezīmēs, vēstuļu uzmetumos, rakstu sagataves materiālos, konfidenciālu sarunu pierakstos un citos materiālos - atrodami daudzu politisko un cita veida norišu organizēšanas sīkākās nianses, kas oficiālajos valžu protokolos un sarakstē neatspoguļojas. Ar to arī privātpersonu arhīvi ir vērtīgi, ka tie būtiski papildina dažādu organizāciju darbības oficiālos dokumentus.

Kanādas, Austrālijas, Dienvidamerikas un Eiropas centrālo latviešu biedrību arhīvi vēl glabājas pie šīm organizācijām vai – kā tas ir Kanādā – daļa uz laiku nodota glabāšanā Nacionālā arhīvā.

Vietējās latviešu biedrības veidojās gandrīz ikvienā pilsētā, kur lielākā skaitā apmetās uz dzīvi latvieši. Īpaši daudz to bija un ir vēl joprojām Amerikas Savienotajās Valstīs. Diemžēl mums nav precīzi ziņu, cik tādu bija. To nezina neviens. Ar to neviens mītnes zemēs nav nodarbojies. Līdz ar to mums ir grūti pateikt, cik procentuāli tās ir pārstāvētas Latvijas Valsts arhīvā. Katrā ziņā to nav daudz. Kolumbusas, Konektikutas, Pitsburgas un Sirakūzas latviešu biedrību visai pilnīgi arhīvi, tik pilnīgi, cik tos pasaudzējis laika zobs. Tāpat Dānijas latviešu biedrības, Velingtonas latviešu biedrības no Jaunzēlandes un Upsalas latviešu biedrības (Zviedrija) arhīvs ir pilnīgs.

Par atsevišķu latviešu biedrību darbību varam atrast vairākos personīgajos arhīvos, piemēram, Viļa Miķelsona, Aleksandra Dzirnes, Daiņa Rudziņa un citos dokumentu krājumos. Ja paveramies uz plašo Amerikas karti un uz vietām, kurās latvieši dzīvo lielākā skaitā, tad atklāsies veseli apgabali, par kuriem Latvijas Valsts arhīvā nevar atrast praktiski neko. Tādi ir tik lieli centri kā Čikāga, Detroitā, Grandrapidi, Oregonā, Vašingtonā, Bostonā, Ņujorkā un citi.

Visai neatsaucīga šajā ziņā ir Eiropa, bet mums ir zināms, ka ļoti svarīgi Zviedrijas latviešu arhīvi nodoti glabāšanai Nacionālajā arhīvā Stokholmā. Ļoti maz mums ir materiālu par Dienvidamerikas latviešu biedrībām. Savukārt austrālieši savu biedrību arhīvus glabā pie sevis. Pie tam Austrālija ir vienīgā, kam ir savs latviešu Centrālais arhīvs.

Labāks stāvoklis nav arī dažādu profesiju un interešu biedrībās un apvienībās vai kopās.

Latviešu koru apvienība ASV un Konektikutas Latviešu koris „Rota” ir gādājuši par to, lai viņu dokumentācija glabātos Rīgā, Latvijas Valsts arhīvā, tāpat Indianopolis Akadēmiskā kopa, Latviešu pieminekļa fonds, Latvijas Tautas frontes Atbalsta grupa Sanfrancisko, arī skauti un gaidas. Vai tik vien šādu kultūras un interešu biedrībā ir bijis ASV un citviet?

Ļoti aktīvi ir Latviešu karavīru aprūpes biedrība „Daugavas vanagi”. Jāsaka, ka šī globālā biedrība ar daudzām organizācijām visās valstīs un pilsētās sākumā atturīgi tiecās pēc kontaktiem, ar Latvijas Valsts arhīvu, bet pēdējos gados situācija ir krasi mainījies. Mums ir nodots viss „Daugavas vanagu” Centrālās valdes apjomīgais arhīvs, kas aptver dokumentāciju no to dibināšanas 1945.gadā līdz 90. gadu vidum. Savus arhīvus mums uzticējušas arī Daugavas Vanagu Austrālijas un Kanādas valdes, atsevišķas Austrālijas reģionālās grupas (Brisbane, Adelaide). Par DV Amerikā mēs varam spriest vienīgi no bagātīgā Andreja Spārniņa personīgā arhīva. Sadarbība ar DV turpinās, un, kā jūtams, tā paplašināsies.

Liela vieta latviešu apvienošanā trimdā bija un ir joprojām baznīcai. Nepakļaudamās mītnes zemes baznīcai, tā palīdzēja uzturēt nacionālo identitāti un pašapziņu. Bieži tā aizstāja sabiedriskās organizācijas. Tā veicinājusi latviskas izglītības izplatīšanos trimdas apstākļos, palīdzējusi attīstīties koru kultūrai, nereti teātra mākslai utt.

Taču ja runājam par dažādu konfesiju dokumentāciju Latvijas Valsts arhīvā, tad šeit gandrīz vai jāpiekļūst.

Daļu dokumentācijas nodevusi Amerika latviešu katoļu apvienība un Kanādas latviešu katoļu apvienība. Varam palepoties, ka mūsu rīcībā ir Romas katoļu baznīcas bīskapa Jāzepa Rancāna arhīvs, kas diezgan labi atspoguļo gan Vācijas bēgļu nometņu periodu, gan emigrācijas laiku. Arī atsevišķos personīgajos arhīvos atradīsim materiālus par katoļu baznīcas un draudžu dzīvi.

Kas attiecas uz evaņģēliski luterisko baznīcu, tad jāsaka, ka mūsu rīcībā ir triju draudžu materiāli – Mineapolis Kristus draudzes arhīvs mikrofilmās, arī Edmontonas Sv. Jāņa draudzes no Kanādas un Trimdas draudzes materiāli no Dānijas.

No Daugavas Vanagu fonda Latviešu kultūras vērtību krātuves „Straumēnos” esam saņēmuši vairāku mācītāju personīgos arhīvus.

Par baptistiem mums tikpat kā nekas nav, tāpat kā par nacionālās reliģijas praktizētājiem dievturiem. Vai joprojām pastāv pareizticīgo draudzes, mums ziņu trūkst.

Pavisam fragmentāras ziņas dažādos arhīvu materiālos varam atrast par Apvienoto Baltiešu komiteju, Baltiešu amerikāņu brīvības līgu, Amerikas latviešu palīdzības fondu un citām organizācijām, kurās līdzās latviešiem darbojas arī lietuvieši un igauņi. Nupat mums kļuvis zināms, ka beidz pastāvēt Association for Advanced Baltic Studies (AABS) birojs Rīgā. Tā dokumentācija tiks nodots Latvijas Valsts arhīvam.

Nozīmīga vieta trimdas arhīvu vidū ieņem ievērojami sabiedrisko, kultūras un mākslas darbinieku personīgie arhīvi. Šie materiālu apkopojumi mūs īpaši interesē, sevišķi to cilvēku

personīgo dokumentu kolekcijas, kuri ir aktīvi darbojušies un vēl joprojām darbojas dažādās sabiedriskās organizācijās un biedrībās. Viņu ziņā bieži ir materiāli, kuri būtiski papildina organizāciju un biedrību arhīvus.

Par visu trimdas dzīvi atradīsim vēsturnieka Edgara Dunsdorfa bagātīgajā dokumentārajā mantojumā, kurās ir daudz statistikas, kartotēkas. Kā liels dārgums uzskatāms Latvijas sūtņa Kārļa Zariņa arhīvs, kurā īpaša vieta ierādāma viņa rūpīgi rakstītajām dienasgrāmatām, kas sāktas 1919.gadā un rakstīta līdz viņa nāvei 1963.gadam. Tajās varam atrast visu Latvijas diplomātijas vēsturi, bieži pārspiesti Baltijas jautājumi.

No visas pasaules iegūti ļoti nozīmīgi kultūras darbinieku - mākslinieku, dziedātāju, rakstnieku un citu kultūras darbinieku arhīvi. Šajā konferencē nosaukšu tikai vienu vārdu – gleznotājs Pauls Puzinas, kuru gan latvieši, gan lietuvieši uzskata par savējo. Jāpiezīmē, ka pagājušā gadā pēc testamenta izpildīšanas saņēmām visu Zviedrijas gleznotājas Sofijas Samsones radošo un dokumentāro mantojumu.

Viena lieta apzināt arhīvu kolekcijas, otra – iegūt tās glabāšanā. Šobrīd novērojama latviešu biedrību likvidēšanās process. Tādēļ mēs uzskatām, ka patlaban ir galvenais paglābt to materiālus no bojā ejas. Šajā nolūkā Latvijas Valsts arhīvs šobrīd pārņem īpašumā atsūtītos arhīvus no diasporas, raksta pieņemšanas sarakstus, kas atvieglina pētniekiem pieeju pirms šo materiālu zinātniskās apstrādes. Tas savukārt nozīmē, ka uzkrājas neapstrādāto trimdas dokumentu kolekciju skaits. Sakārtošanas process norit lēni arī tādēļ, ka bieži saņemtie arhīvi ir ļoti lieli, kas prasa ilgstošu apstrādi.

Nākošā problēma saistīta ar fondēšanas jautājumiem. Kā zināms, bieži latviešu organizāciju arhīvi glabājas pie to vadītājiem, sekretāriem vai citām personām. Šī arhīva glabātājs nodod arhīvu mums, bet starp tiem ir arī citu organizāciju dokumenti vai arī dāvinātāja personīgie dokumenti. Nereti viena un tā pati persona darbojas trīs četrās, citkārt piecās vai sešas organizācijās, un visu šo biedrību vai organizāciju dokumenti atrodami šajā sūtījumā. Rodas jautājums – kā rīkoties: vai šo dāvinājumu sadalīt daudzos sīkos arhīva fondos, vai nosaukt dāvinātāja vārdā. Noteikti atbildi pateikt nevaram. Katru reizi rīkojamies savādāk.

Patlaban mums ienāk lielo organizāciju dokumenti, kas atvieglina dokumentu ekspertīzi, lai nedublētos vairākos arhīva fondos vieni un tie paši dokumenti vai to kopijas (kā zināms daudzas organizācijas sagatavoja apkārtrakstus, protokolus un citus materiālus, kas pavairoti daudzos eksemplāros, kas nonāk pie liela skaita mūsu aktīvāko sabiedrisko darbinieku). Un tomēr problēma joprojām paliek – nav pārliecības, ka pilnīgi tiks nodoti jumta organizāciju arhīvi.

Vēl būtu jāpiebilst, ka trimdas arhīvu vākšana ir ļoti laika un darba ietilpīga, arī ļoti delikāts jautājums. Dokumentu kolekciju nodošana arhīvam nav atkarīga no Latvijas Valsts arhīva vai no kāda arhīva darbinieka prestiža (arī tas ir ļoti būtisks jautājums), to veido valsts kopumā – cik Latvijas valdība iegūst uzticību tautiešos kopumā.

Būtiski arī tas, kam mūsu tautieši sevi uzskata vairāk piederīgu – mītnes zemei vai dzimtenei. „Mums ir pienākums arī pret valsti, kurā mēs tik ilgi dzīvojam”, aizbildinās latvieši svešumā. Pret to nav ko iebilst. Paliek vienīgi jautājums, cik latviešu materiāli nozīmīgi mītnes zemei, pētniekiem, ja dokumenti ir valodā, kuru cits neviens nevar izlasīt kā latviešu valodas pratēji. Vai pareizāk nebūtu, ja šos materiālus saņemtu mēs, un mēs sagatavojam mikrofilmas un nododam arhīvam, kas par to interesējas?

Esam patiesi priecīgi, ka igauņu kolēģi ir sarīkojuši šādu konferenci par trimdas arhīvu problēmām. Ceru, ka tā būs auglīga, palīdzēs mums apmainīties ar informāciju, viedokļiem, praktiskām problēmām un to risinājumiem – mēs visi darām vienu darbu – saglabājam savas tautas nozīmīgas vēstures liecības.